

בפרשת וארא מוטלת על משה השליחות לבקש מפרעה לשחרר את בני ישראל. כאשר ה' מתאר למשה את שליחותו, הוא כבר מכין אותו לסירובו של פרעה:

**וְאָנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרֹעֶה,
וְהָרַבִּיתִי אֶת אֶתְנִי וְאֶת מוֹפְתֵי
בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.**

(שמות, פרק ז' פסוק ג')

בפרשה הקודמת אלוהים נגלה אל משה וביקש ממנו להנהיג את עם ישראל. בפרשה זו ה' מתגלה אל משה שוב. משה פונה אל העם ומנסה להעביר את המסר מאלוהים, אך בני ישראל עייפים מהעבודה הקשה ואינם מקשיבים לו. משה חושש שלא יצליח בשליחותו, אך אלוהים מחזק אותו ונותן לו אות. משה בן 80 ואהרון בן 83 כשהם באים לפני פרעה והחרטומים. הם משתמשים באות שנתן להם אלוהים - המטה שלהם הופך לתנין ובלוע את מטות החרטומים, שהפכו גם הם לתנינים. פרעה עומד בסירובו לשחרר את בני ישראל, ואז באות על מצרים עשר המכות. בפרשת וארא מוזכרות שבע מהמכות: דם, צפרדע, כינים, ערוב (בעלי חיים מזיקים), דבר, שחין (מחלת עור) וברד. אולם, אחרי כל מכה ומכה חוזר בו פרעה וממאן לשחרר את בני ישראל.

כתוב בפירוש

רמב"ן פירש: **וְאָנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרֹעֶה** [...] אם השם הקשה את לבו מה פשעו [...] **כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה** [...]

אני רואה שבחלק המסומן בכחול רמב"ן מעלה את השאלה המוכרת: **אם אלוהים הקשה את לבו [של פרעה], מה פשעו?** כלומר, אם אלוהים בעצמו גרם לפרעה לסרב, מה היה חטאו של פרעה, ומדוע הוא נענש על כך? בעצם זה בכלל לא היה באחריותו!

במשפט הירוק מוצגת חלק מתשובתו של רמב"ן לשאלה. אתחיל בחלק הראשון: **כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם**, כלומר, רמב"ן מניח שלפרעה הגיע עונש משום שבעבר הוא פגע פגיעות קשות בעם ישראל מיוזמתו וללא סיבה (עבודת הפרך, הגזרה להמית את התינוקות הזכרים ועוד).

ולכן - **נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה**. כלומר, העונש שאלוהים העניש את פרעה היה שהוא לא יוכל לחזור בתשובה ולהסכים להוציא את בני ישראל!

אני חייב לומר שהפירוש הזה מרגיע אותי - הוא מבהיר שאלוהים לא העניש את פרעה עמו במכות סתם. הכול התחיל בשעבוד ובאכזריות של פרעה והמצרים כלפי בני ישראל, שנהגו כך מיוזמתם. על כך נענש פרעה בהקשיית לבו, והמשך העונש היה המכות שפגעו בַּמִּצְרַיִם כולם.

מפרשה לדרשה

מנשי הפרשה בקצרה: תגובת העם לשליחותם של משה ואהרן האותות שעשו משה ואהרן לפני פרעה ה' מקשה את לב פרעה מכות מצרים

22:00	היי לכולם! (גילי) כבר הרבה זמן אני אומרת לעצמי שאני חייבת להתחיל לעבוד על הדרשה, אבל כהרגלי דחיתי ודחיתי את הכתיבה לשבוע האחרון... ואז סוף-סוף התיישבתי וקראתי את הפרשה. הסיפור מעניין מאוד, הרבה "אקשן": מתח בין משה ופרעה, נסים, מכות. להפתעתי, מצאתי את עצמי מוטרדת מאוד מפרט אחד בסיפור – רוצים לנחש למה אני מתכוונת?
22:12	טוב אל תמתחי אותנו סתם, ספרי במה מדובר! (ליה)
22:16	אז ככה, בפרשה מסופר שאלוהים שולח את משה לבקש מפרעה לשחרר את בני ישראל מן העבדות, (גילי) ואז מסופר שאלוהים הקשה את לב פרעה. פרעה, כמובן, לא נענה לבקשת משה, ונענש על כך במכות קשות. הסיפור הזה חוזר על עצמו כמה וכמה פעמים בפרשה.
22:21	נו, ולמה זה הפריע לך? את דואגת לפרעה!?! (עידן)
22:32	בסיפור הזה מדובר על פרעה, אבל בעצם עולה כאן שאלה כללית על חופש הבחירה של כל אחד ואחד מאתנו. (גילי) פעם קראתי שהתפיסה של המסורת היהודית היא שאדם חופשי לבחור את דרכו – ולכן הוא אחראי גם לתוצאות מעשיו, אבל אני לא לגמרי בטוחה שאכן זה כך. בסיפור על פרעה, למשל, ברור שהאל השפיע על החלטתו, ומה קורה בחיים שלנו? האם באמת הבחירה בכל תחום היא בידנו?
22:36	גילי, את מתחילה לאבד אותנו... למה את מתכוונת? (רעות)
22:47	אז ככה, כל אחד מאתנו נולד למשפחה מסוימת, (גילי) יש לו תכונות אופיי מסוימות, מראה מסוים, ואפילו – לא נעים לומר, מנת משכל מסוימת וכו'. ברור שיש לנו חופש לבחור בלא מעט תחומים, אבל לא בכלום... דברים רבים מוכתבים מראש...
22:51	נכון, אבל בכל זאת, (רעות) בכל יום כל אחד מאתנו נדרש להחליט החלטות בעשרות מצבים. זה אומר שגם אם כמה מהדברים קבועים מראש, בכל זאת בתחומים מסוימים יש לנו אפשרות לבחור, ולכן עלינו לשאת באחריות לתוצאות מעשינו. לדוגמה, אמרת בעצמך שאת טיפוס שדוחה מטלות לדקה האחרונה, אבל בכל זאת, הפעם הקפדת להספיק למלא את המשימה שלך בזמן...
22:58	את צודקת, ובאמת כל הכבוד לי! אולי המסקנה היא שיש דברים ש"נתונים" מראש, (גילי) אבל למרות זאת, לכל אדם יש מרחב פעולה גדול מספיק שבו הוא יכול לבחור בין כמה אפשרויות... טוב, זה ידרוש עוד קצת מחשבה... וקצת התרחקתי מפרעה ומהפרשה, אתם חושבים שזאת בעיה?
23:01	זאת לא בעיה בכלל. (אופיר) נקודת המוצא שלך הייתה קושי שעלה מן הכתוב בפרשה, וממנו הגעת לשאלות פילוסופיות עמוקות... לדעתי זה תהליך מרתק. אני מחכה לשמוע כיצד תפתחי את זה לדרשה. בהצלחה!

נאה דורש

הכבדת לב פרעה

"כי אני הכבדתי את לבו" (שמות י, א')
אמר רבי יוחנן:

פסוק זה עלול להיות פתחון פה לכופרים באל, הם עלולים לומר: לא היה פרעה יכול לעשות תשובה, כי האל הכביד את לבו.

אמר לו רבי שמעון בן לקיש:

אלא שהקדוש-ברוך-הוא מתרה בו באדם ומוזהיר אותו על מעשיו הרעים, פעם ראשונה, שנייה ושלישית, ואם אינו חוזר בו, הקדוש-ברוך-הוא נועל לבו מן התשובה, כדי לפרוע ממנו מה שחטא.

אף כך פרעה הרשע – כיוון ששיגר הקדוש-ברוך-הוא את משה להזהירו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אתה הקשית עורפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך ומונע ממך לחזור בתשובה.

(על פי מדרש שמות רבה, פרשה י"ג סימן ג')

שאלות:

- 1 לפי רבי יוחנן, איזה ביטוי בפרשה מבטא את העובדה שפרעה לא היה יכול לחזור בתשובה?
- 2 על פי תשובתו של רבי שמעון בן לקיש, מתי מחליט הקב"ה "לנעול את לבו" של חוטא ולמנוע ממנו לחזור בתשובה? ומהי מטרתה של "הנעילה" הזאת?

פירושי מילים

פתחון פה – הזדמנות לומר משהו, לטעון נגד
לעשות תשובה – להתחרט על מעשיו הרעים
הכביד את לבו – גרם לו להתעקש ולא לוותר
מתרה – מזהיר ומאיים בעונש
לפרוע – לקבל ממנו את מה שהוא חייב, להעניש
הקשית עורפך – התעקשת שלא לשמוע בקולי

בחירה חופשית או עתיד קבוע מראש?

האם לאדם יש באמת בחירה חופשית לעשות כרצונו? אם האל היה יודע-כול, ויכול לצפות מה יעשה האדם בכל רגע, האם האדם יכול לבחור לעשות אחרת? שאלות אלו הן מורכבות ומסובכות, וכמעט כל הפילוסופים (אנשי המחשבה וההגות) היהודים והלא-יהודים עסקו בהן. כולם חיפשו הסבר לסתירה שבין הידיעה המוקדמת של האל, לבין אפשרותו של האדם לבחור בין טוב לרע. הרמב"ם (1138-1204), אחד מחשובי הפילוסופים היהודים, גם הוא דן בכך. על פי השקפתו, דעת התורה היא שהאל מנהיג את העולם על פי חוקי הטבע ובכלל זה גם את האדם, ועם זאת נשארת לכל אדם אפשרות בחירה

חופשית מוחלטת לעשות כל מעשה, ולבחור אם להיות צדיק או רשע (ראו ציטוט בעמוד הבא). הרמב"ם נאבק נגד ההשקפה שרווחה בתקופתו, שכל דבר - מפילת עֵלָה ועד מות אדם - קורה ברצונו של האל, או שהוא תוצאה של גְזֵרָה קדומה, ולכן האדם אינו יכול לשנות את גורלו. הרמב"ם יצא גם נגד ההשקפה שהאדם (ככל דבר אחר בעולם) כפוף לחוקים הקובעים מראש את התנהגותו, מאותה סיבה הוא התנגד גם לאסטרולוגיה ולשיטות אחרות לחיזוי העתיד. את אמרתו של רבי עקיבא "הכול צפוי והרשות נתונה" (משנה, מסכת אבות, פרק ג' משנה י"ח) פירש הרמב"ם כך: אמנם האל צופה ויודע מראש כל דבר שיהיה בעולם (כלומר בשבילו הכול צפוי), אך ידיעתו זו אינה מכתיבה לאדם כיצד לנהוג, ובכל זמן הרשות נתונה בידי כל אדם לבחור את דרכו ואת מעשיו.

באופן אישי

בידיים שלנו

ברור לנו שבכמה תחומים בחיים יש לנו אפשרות לבחור, ולכן אנחנו כמובן אחראים לתוצאות הבחירות שבחרנו. לעומת זאת, יש תחומים שאנו מרגישים שהדברים בהם מוחלטים מראש. אולם, גם בתחומים שבהם נראה שהדברים נקבעים מראש, או שאחרים מחליטים בעבורנו, פעמים רבות מתברר שגם בהם יש לנו אפשרות לבחור דברים מסוימים. בית הספר הוא אחת המסגרות שנדמה שהכול בה נקבע ומוחלט בעבורנו, ולנו אין כל אפשרות לבחור או לשנות. אולם אם נחשוב היטב, נראה שגם בבית הספר יש דברים שהם "בידיים שלנו".

① כתבו שלושה דברים במסגרת בית הספר שאין לכם כל אפשרות לבחור או להחליט בהם.

② חשבו על שלושה דברים במסגרת בית הספר שבהם יש לכם אפשרות לבחור (חשבו על תחום הלימודים, על התחום החברתי, וגם על היחס שלכם לנעשה בבית הספר).

③ חשבו על שלושה דברים בבית הספר שהייתם רוצים שתהיה לכם יכולת להשפיע עליהם. הסבירו מדוע בחרתם דווקא בהם.

מצד שני...

בחירה או גורל

היום למדנו שאף על פי שלכל אדם יש בחירה חופשית להחליט אם להיות טוב או רע, לפעמים אלוהים "מתערב" ומונע ממנו את הבחירה. כך למשל אירע לפרעה, משום שהיה רשע כל כך, נשללה ממנו הזכות לבחור להיות אדם טוב. בדיון הסוער שהתקיים בכיתה אמרה אפרת: "אני לא חושבת שיש לנו בחירה! לדעתי, גורלו של כל אדם נקבע ברגע לידתו - איך יתנהג, כמה יעבוד, ואפילו עם מי יתחתן. אני לא יכולה לשנות את הגורל שלי - גם אם ארצה!" כולם התפלאו. דווקא אפרת החכמה והמצטיינת, דווקא היא מאמינה בגורל? האם היא לא סומכת על עצמה שתוכל להתקדם ולהתפתח לפי רצונה ובחירתה? עינת הקשתה עליה: "את רוצה לומר בעצם, שאם מישהו נולד, למשל, עני - אז הוא צריך לומר לעצמו: 'זה הגורל שלי, גם אם אעבוד קשה ואזיע לא אוכל להתעשר?' אז בשביל מה אנחנו לומדים ומתאמצים?" "וחוץ מזה", התייצב דור לצדה של עינת, "זה גם בכלל לא מסתדר עם היהדות, הרי כל הרעיון הוא שהאדם יכול לתקן את מעשיו ובכך לשנות את עתידו! גם אם אלוהים יודע כבר מראש כמה יבחר!" אף על פי שגם אני התנגדתי לדעתה של אפרת, המשכתי להרהר בכך עם תום השיעור - אולי באמת הכול קבוע מראש, ויש מי שגורלו טוב ומי שגורלו רע? הרי לפעמים נדמה שלאנשים מסוימים יש יותר מזל בחיים, לא?

רשות לכל אדם נתונה:
אם רצה להטות עצמו לדרך טובה
ול להיות צדיק - הרשות בידו; ואם
רצה להטות עצמו לדרך רעה
ול להיות רשע - הרשות בידו.

(רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה,
פרק ה' הלכה א')

חומר למחשבה

שאלות לדיון:

לפי הקטע, מה גורם לאנשים מסוימים לחשוב שאין להם בחירה ושאין יכולים לשנות את מעשיהם?

חשבו על התנהגות אופיינית שלכם, שהייתם רוצים לשנות, האם לדעתכם הדבר אפשרי, כפי שטוען רבי נחמן?

איש אחד שאל את רבי נחמן מברסלב, כיצד היא הבחירה? השיב לו הרבי בפשטות: הבחירה היא ביד האדם. אם רוצה עושה, ואם אינו רוצה אינו עושה.

והעיר על כך ר' נתן (תלמידו):

רשמתי זאת, כי כמה בני אדם נבוכים בזה מאוד. מחמת שהם מורגלים במעשיהם ובדרכיהם מנעוריהם, על כן נדמה להם שאין להם בחירה, חס ושלום, ואינם יכולים לשנות מעשיהם. אבל באמת אינו כן.

(רבי נחמן מברסלב, תיקון הלב, עמ' 211)

רבי נחמן מברסלב (1772-1810) נולד בעיר מז'יבוז שבאוקראינה. מצד אמו היה נינו של מייסד החסידות, הבעל שם טוב. רבי נחמן היה למנהיגה של חבורת חסידים עוד בטרם מלאו לו עשרים. הוא היה נוהג להתבודד וחש כי העשבים והצמחים שותפים בתפילתו, דיבר גם על חשיבות הריקוד והשירה. לצד אלה נודע בדרכי הנהגתו ובהתבטאויותיו החריפות שעוררו תסיסה והתנגדות בקרב מנהיגים חסידיים בני דורו.